

*До разової спеціалізованої ради ДФ 2022-08
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)*

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента кафедри конституційного права України,
Дахової Ірини Іванівни на дисертацію Макарова Михайла В'ячеславовича
«Конституційно-правовий інститут громадянства в системі сучасних
міграційних процесів», подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі
знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Станом на сьогодні, спільними для багатьох держав є питання необхідності інтеграції осіб, які постійно проживають у одній країні, а мають громадянство іншої, збільшення кількості шлюбів між особами, що мають різне громадянство, свобода пересування, свобода обрання місця проживання і праці тощо, а отже, вони потребують належного правового регулювання. У зв'язку з цим у міжнародному і конституційному праві постійно виникають численні проблеми стосовно унормованості інституту громадянства. Розуміючи це і беручи до уваги трансформації, що мають місце, ряд розвинених країн уже запустили процес внесення змін до нормативно-правових актів із питань регулювання громадянства і міграції, модернізації і приведення їх у відповідність до нових геополітичних умов.

Наукові дослідження у цій сфері аж до кінця Другої Світової війни не проводилися. Більш того, до останнього часу інтерес до вивчення подвійного (множинного) громадянства був майже відсутній. Ситуація змінилася з появою політичних блоків держав, стрімким розвитком міжнародного права, технологій і суспільств. Якщо раніше подвійне громадянство пов'язувалося із неможливістю особистої ідентичності, зменшенням (іноді й взагалі з втратою) довіри з боку державних органів тощо, то сьогодні воно, навпаки, відкриває нові можливості в системі міграційних і політичних відносин, автором яких стає індивід.

Незважаючи на важливість і місце, яке посідає питання подвійного громадянства при проведенні нещодавніх глобальних політичних змін, воно залишається й на сьогодні недостатньо вивченим. До цього варто брати до уваги й те, що міграційна політика кожної країни нині може розглядатися як унікальна.

Враховуючи ці обставини, праця, подана М.В. Макаровим, є актуальною та своєчасною.

Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 23 листопада 2018 року).

Мета запропонованого дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб здійснити «комплексну науково-правову характеристику інституту громадянства у призмі історичної ретроспективи, сучасних міграційних процесів та євроатлантичної і європейської інтеграції України» (с. 7). На досягнення названої мети були сформульовані сім згрупованих завдань (с.7, 8), які були досягнені і зафіксовані як наукова новизна одержаних результатів (с.9-13) та у висновках (с. 197-205).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Застосування цілої низки як загальних, так і спеціальних методів наукового дослідження, дали змогу досягти обґрунтованості, переконливості, достовірності авторських положень і висновків. Завдяки логічному методу проаналізовано основні терміни і поняття, що визначають зміст даного дослідження (розділи 1, 2). Історичний метод використано для всебічного дослідження історичних віх нормативного оформлення інституту громадянства (підрозділ 1.1) і генези виникнення і вирішення окремих проблем набуття особою подвійного громадянства (підрозділ 2.3), системний – при з'ясуванні суті і змісту поняття «громадянство» (підрозділ 1.2), формуванні

системи принципів цього інституту (підрозділ 1.3), дослідженні системи законодавства України з питань громадянства (підрозділ 1.4.).

Результати вивчення великої кількості джерел з відповідної тематики послуговували емпіричною базою дослідження, зокрема, національних і міжнародних нормативно-правових актів, рішень Європейського суду з справ людини, Європейського Суду справедливості та Конституційного Суду України.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Робота є першим у науці конституційного права України комплексним науково-правовим дослідженням інституту громадянства у призмі історичної ретроспективи, сучасних міграційних процесів та євроатлантичної і європейської інтеграції України (с. 9).

Здійснений аналіз змісту даного дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про наявність наукової новизни. Найбільш суттєвими науковими положеннями у пропонованій дисертації є:

- виокремлення ознак інституту громадянства, до яких запропоновано віднести наступні: а) юридична єдність норм; б) системність і цілісність; в) однорідність суспільних відносин, які склалися у процесі правового регулювання; г) регулювання великою кількістю нормативно-правових актів усіх рівнів; г) відносна стабільність норм-принципів інституту громадянства, їх соціальна й політична природа, динамічність; д) особлива охорона з боку державних органів, місцевого самоврядування й міжнародних організацій; (е) необхідною умовою для коректного функціонування інших конституційно-правових інститутів; (є) поєднує методи правового регулювання (диспозитивний та імперативний) (с. 10-11);

– теза про те, що ключовими ознаками поняття «громадянство» слід визнати те, що воно: а) є суб'єктивним, природним і невід'ємним правом кожної особи; б) має територіальний та екстериторіальний характер; в) потребує обов'язкового документального, індивідуального й юридичного оформлення; г) характеризується унікальністю юридичного факту набуття громадянства за часовою ознакою (с. 10-11);

– підходи до обґрунтування вірності теорії, відповідно до якої громадянство не завжди розглядається як тільки позитивний аспект індивідуальності. Аргументовано, що, незважаючи на те, що громадянство – це суб’єктивне, природне і невід’ємне право, у деяких випадках статус громадянства негативно впливає на реалізацію прав і свобод, перешкоджає чи обмежує їх, зокрема таких, як право на вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію та право на свободу пересування. Як приклад було розглянуто словосполучення «лотерея народження» (с.10-11);

– класифікація сучасних міжнародних принципів інституту громадянства і форм його набуття, зміни і втрати. Констатовано, що існують такі форми набуття, зміни і втрати громадянства, як: а) натуралізація; б) «*jus maternii*», що виступає сучасним різновидом першого; в) «*jus officii*»; г) «*jus matrimonii*», тобто громадянство за шлюбом; ґ) дарування громадянства; д) оптація; е) «*jus adoption*» – набуття громадянства дитиною або батьками на підставі процедури усиновлення; є) «*jus investment*» (громадянство за інвестиції); ж) трансферт громадянства; з) реінтеграція й репатріація; и) принцип відмови від громадянства, його зміни і денатуралізації; і) депортація; ї) політичний притулок, й) заборона на примусове повернення, к) екстрадиція, л) відмова та вихід з громадянства, м) зміна громадянства, н) денатуралізація й експатріація; о) біпатризм (с. 10-11).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, викладено у сімнадцяти наукових працях, з яких три – у наукових фахових виданнях України, одна – у періодичному науковому виданні іншої держави, тринадцять – у збірниках матеріалів наукових конференцій, круглого столу (с. 13-14).

Положення дисертаційного дослідження мають логічну побудову. За своєю структурою дисертація складається із анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, двох розділів, що містять сім

підрозділів, списку використаних джерел (402 найменування) та додатку. Загальний обсяг дисертації – 251 сторінка, з них основного тексту – 204 сторінки.

У **першому** розділі дисертації «Сучасні міжнародно-правові принципи та конституційно-правові засади інституту громадянства», який складається з чотирьох підрозділів, визначено генезу інституту громадянства. Так, останній увібрав в себе досвід багатьох століть та країн для того, щоб постати в сучасній формі і розумінні. Автор зазначив, що значними етапами розвитку інституту громадянства є наступні: 1) Античний період (Стародавня Греція, Стародавній Рим, Візантія), що характеризувався появою протогромадянства в містах-полісах, де громадяни брали участь у соціально-політичному житті держави. Зазначено, що статус громадянина відображав титульну націю та проводив різницю між населенням всередині держави. Також окреслено дві найголовніші характеристики античного громадянства, а саме «симполітичність» та «ізополітичність»; 2) Середньовіччя (від V до XV ст.) – нова епоха в економічному, соціально-політичному, культурному і правовому відношенні. Для середньовіччя була характерна монархічна форма правління, яка запровадила особливу форму взаємовідносин індивіда і держави – підданство. Навпаки, концепція феодального суспільства пронизана відносинами панування і спрямована на створення пасивної людини. Саме ця обставина, на наш погляд, пояснює величезний запит, і успіх в наступному періоді буржуазних революцій Нового часу; 3) Новий час – інститут громадянства в значенні, близькому до сучасного було розроблено мислителями Нового часу з початком буржуазних революцій, яким вдалося зламати феодальну систему економічних і соціальних відносин і вивести на перший план людину іншого типу, як і його взаємодії з державою; 4) Сучасний період (кінець Другої світової війни до сьогодення) – інститут громадянства функціонує завдяки теорії природного права, де кожна людина має певний набір «природних» прав, що належать йому від народження і не можуть бути відчуженими.

На думку дисертанта, інститут громадянства сьогодні є багатограним явищем, який включає, але не обмежується: гарантією приватної власності через конституцію і

закони, захист і реалізацією своїх прав і свобод, наданням особі можливості повною мірою користуватися правами і свободами (свобода асоціацій, право на створення політичних об'єднань, право обирати і бути обраним, впливати на державні рішення, стратегію розвитку країни, свободу вибору професії і шлюбу, свобода віросповідання, свобода вираження думок, свобода преси, свобода зібрань та в цілому свобода особистості в рамках законів, рівність всіх перед законом, рівність чоловіків і жінок і різних національностей в державі (в тому числі іммігрантів), а також захисту і практичної реалізації принципу верховенство права.

Також зазначено, що для регулювання суспільних відносин законодавство України про громадянство застосовує надто велику кількість нормативно-правових актів, що породжує певні колізії та прогалини. Одним із таких явних прикладів можна назвати неоднозначність сформованого принципу «єдиного громадянства», який фактично не забороняє особі мати подвійне громадянство (визнається такою, що має відносини тільки із Україною). Із цього можна зробити висновок, що даний принцип, як і інші перелічені, потребують модернізації, особливо зважаючи на європейські та західно-атлантичні прагнення нашої держави.

Дисертантом було проаналізовано принципи громадянства України, зокрема: а) єдиного громадянства; б) запобігання виникненню випадків безгромадянства; в) неможливості позбавлення громадянства, але в той же час випадки втрати громадянства (автоматично, на підставі рішення уповноваженого органу чи як наслідок визнання попереднього громадянства). Зазначено такі моделі втрати громадянства, як «дискреційна держава», «індивідуальна», «аскриптивна спільнота» і модель «об'єктивного зв'язку»; г) виходу з громадянства; г) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя; д) принцип визнання права на зміну громадянства; е) рівності громадян

України перед законом; є) збереження громадянства України; ж) захисту і піклування про громадян України, що перебувають за межами України; з) невідачі громадянина України іноземній державі, недопустимість його вигнання.

У другому розділі дисертації «Громадянство під впливом сучасних міграційних процесів» дисертантом було визначено, що країни-члени ЄС делегують частину власних суверенних прав і функцій Європейському Союзу, який виступає наднаціональною, політичною організацією для досягнення спільних цілей і інтересів. Хоча вплив і авторитет органів ЄС дуже вагомий, зазначено, що питання безпеки, оборони, міграційної політики і державного кордону належать до національної юрисдикції. Також було проаналізовано громадянство Європейського Союзу, його спільні і відмінні риси від національного (є додатковим, доповнюючим та автоматичним) та законодавство країн ЄС та інших іноземних держав на предмет закріплення подвійного громадянства. Так, переважна більшість країн прямо закріплює положення щодо набуття статусу біпатрида, наступна група не забороняє особі набувати іноземне громадянство і остання прямо забороняє. Також окреслені проблемні питання громадянства у разі виходу із складу ЄС на прикладі Великої Британії.

Також дисертантом проаналізовані рішення Європейського суду з прав людини та Європейського Суду справедливості стосовно випадків набуття особою подвійного (множинного) громадянства.

Окрім цього, зроблено висновок, що подвійне (множинне) громадянство не обтяжує особу, але передбачає деякі обмеження в одній з країн, наприклад, в сфері виборчих прав, доступом до державної таємниці, проходженням військової і державної служби тощо. Так, зазначимо основні: а) вимоги до в'їзду та виїзду (складна паспортна процедура, візові обмеження, заборона на виїзд); б) набуття подвійного громадянства у зв'язку з інвестицією; в) народження дитини за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (сурогатного материнства); г) обмежена допомога за кордоном; г) повідомлення та доступ до затриманих осіб з подвійним громадянством; д) реєстрація громадянина під різними іменами; е) подвійне оподаткування; є) вимога відмови від

попереднього громадянства. В даному контексті описана теорія «домінуючого» і «ефективного» громадянства як альтернатива анти міграційному законодавству та питанню вірності одній державі.

Практичне значення одержаних результатів. Дане наукове дослідження має як теоретичне, так і практично-прикладне значення. Одержані результати і зроблені висновки у подальшому можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для дослідження проблем інституту громадянства і міграційних процесів;

– у правотворчості – при опрацюванні законопроектів щодо внесення змін до Конституції України, Закону України «Про громадянство України» та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність, пов'язану з набуттям особою громадянства України чи статусу біпатрида;

– у практичній діяльності – при проведенні науково-методичних семінарів, що предметно орієнтовані на вирішення проблемних питань конституційного права України та конституційного права зарубіжних країн;

– у навчальному процесі – при підготовці навчальних і навчально-методичних видань і посібників з дисципліни «Конституційне право України», «Конституційне право», а також у рамках освітнього процесу у вищих навчальних закладах, що проводять підготовку фахівців за правничими спеціальностями.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертацію виконано українською мовою з правильним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження – науковий.

Загальний висновок. Дисертація Макарова Михайла В'ячеславовича на тему «Конституційно-правовий інститут громадянства в системі сучасних міграційних процесів» є кваліфікаційною науковою роботою, містить нові науково обґрунтовані результати, які виконують конкретне наукове завдання, що полягає у комплексній модернізації інституту громадянства і перегляд міграційної політики України повинні спиратися на доведені й системно розроблені науковцями положення. Тільки такий

підхід дозволить правильно й комплексно вирішити поточні проблеми у сфері набуття особами множинного (подвійного) громадянства в сучасних умовах.

Таким чином дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його автор Макаров Михайло В'ячеславович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

І. І. Дахова